

Báró Eötvös József és a XIX. század uralkodó eszméi.

Írta: LÁNG ISTVÁN.

»Az 1.848-iki év a francia forradalom eszméinek utolsó kitörése volt. A népek ezután letettek a mintegy 60 éven át táplált reményükről, hogy ezen eszméket forradalmak útján valósítsák meg és hogy ily módon döntsék el ezen század legfontosabb kérdését a monarchia és a népfelség közötti küzdelmet.« Elemi erejüknek a szabadság, egyenlőség és nemzetiség nevében Európát megrendítő kitörése után a reactióval együtt a csendes alkotás kora következik be. A történeti jogokat szentesítő vallási és nemzeti eszmék, a tudományos, gazdasági, socialis és radicális tényezők közrehatása mellett a társadalmi és állami alakulások új korszaka kezdődik. A cél ezen változatos erők összeegyeztetésével a haladás eszméjét értékelő nemzeti jogállam kiépítése volt s ezen törekvésben a tudománynak fontos szerepe volt, miként azt Belgium újjáalakulása is igazolta.

Az állam rendezése annál is inkább képezte az összes nemzetek legjobbainak gondját, »mert az eszmék hihetetlen gyors terjedése oly erőket szabadított fel, melyeknek érvényesülésére föltétlenül teret kellett nyitni s minden bizonytalanság és ingatlanság e téren kiszámíthatatlan következményekkel járhatott«.

»Az első francia forradalomnak – mely az egyén szabadság jegyében indult, de utóbb a tömeg jelszavává lett – túlzásai, Napóleon császársága s az 1815 utáni reactio egyidőre ugyan megrendítette Európa népében a hitet ezen elvek győzelmében, de a júliusi forradalom s a második császárságismét reményt ébresztett azok megvalósítására.«

Angliának legelőbb sikerült a kérdés megoldása. BENTHAM tanaival a politikai kérdésekről a gazdaságiakra fordítja a figyelmet és a fejlődést a hasznosság elvében-biztosítja; majd a nemzet kitűnő politikai érzéke és kiváló államférfiai az ez irányban megindult mozgalmat »törvényes útra terelik«. Franciaországban az 1848-iki új alkotmány főelve a demokratikus népfelség és a forradalom vívmányainak fennmaradása. A végrehajtó hatalmat azon egy személyre bízták s ez a mérsékelt középpárt bukása után GUIZOT, de főleg THIERS intő szózata ellenére a reactio győzelméhez vezetett. Középeurópa jelentősebb államaiban ez elvek valószínűsítése mellett a nemzeti egység volt kialakulóban, így Olaszországban és Németországban, hol az új alakulás szellemi téren történt meg először. Ausztriában és hazánkban a »katonai hatalomban bízható reactio kezdte meg berendezkedését« miután a forradalmat, illetve a szabadságharcot sikerült leverni.

Ily állapotok uralkodtak Európában. Hazánkban az európai népeket bámulatba ejtő nagyszerű küzdelme pedig holtpontra jutott. Miután a szabadságharc anyagi ereje elegendőnek nem bizonyult a nemzet törekvéseinek megvalósítására. ismét szellemi téren látszott egyedül lehetségesnek a jövő megalapozása, hiszen a nemzet 1848-iki újjászületését is az eszmék érlelése hozta létre. E feladat irányát, miként külföldön is, a tudományos politikai irodalom volt hivatva kijelölni. Hazánkban az e nembeli törekvések tüneményeszerű kiinduló pontját a XVIII. század 90-es éveinek reformeszméiben találjuk fel. Rövid ideig tartó, de gazdag irodalmi tevékenység indult meg ez időben. Legkiválóbb képviselője HAJNÓCZY, kinek művében legtökéletesebben jutnak kifejezésre e kora eszméi, melyek mint CONCHA megjegyzi »mintha mintaképpül szolgáltak volna« a XIX. század 30-as éveiben fellépett reformereknek. Általában »a filozófiai elvek előtérbe állítása, a nemzeti eszme elhanyagolása, az egyszerű gazdasági számítás hiánya okozta«, hogy e törekvések nagyobb körben visszhangra nem találtak s végre a reactio, mely azokat elnyomta. Innen kezdve egynéhány kísérlettől eltekintve, a politikai irodalom ezen törekvései egyidőre megszűntek, amihez BEKSITS szerint hozzájárult a bölcselmi gondolkodásnak az államtudományok terén való hiánya, ami nemzetünk év-

százados küldelmeiben és történelmi alkotmányában találja magyarázatát.

A fonalat a XIX. század harminczas éveinek egy lelkes és európai látókörrrel bíró csapata vette fel, melynek br. EÖTVÖS, SZALAY és TREFORT voltak vezetői. A »doktrinair«-ek, kik a tudományból merítették érveiket s általános elvekből indultak ki, tevékenységük színterévé a »Pesti Hírlap«-ot tették. Álláspontjukat SZALAY körülvonlalzza: »Saját földén emelkedik a status, saját ereje löveli törzsökébe és sudaraba az életet; de társak által környezetetik, közös atmospherában él másokkal«. EÖTVÖS ezt következőkkel egészíti ki: »Keleti faj vagyunk, de nyugaton meghonosodva, a nyugat institutióit el nem háríthatjuk magunktól«, mert »ha velünk nem, akkor ellenünk fogják megvalósítani azokat«. »Megvalósításuk esetén pedig mi is gazdagítani fogjuk az európai eszmetőkét«. Az ő elvei voltak, melyek az új Magyarországot megteremtették. A szabadságharcz kitöréséig ők képték hazánk szellemei életének »vezérkarát« a Legnagyobb Magyarral együtt. Egyidőre azután a haza határain belül megszűnt munkásságuk, mert »Inter arma silent musae«.

Ugyanezen okból távozott 1848-ban hazájából e kis kör legkiválóbb egyénisége, br. Eötvös József, mert mint írja: »meggyőződéseim szerint »az anyagi erő nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat.« Nemzete sorsáért aggodó szívében magával vitte hazánk föltámadásának reményét s azon cultura folytonosságába vetett hitét, melynek egyik legkiválóbb képviselője volt, midőn annak Szt. István korától fogva három legfőbb tényezőjéért: a nemzeti eszméért, a kereszténységért s a nyugat eszméiért küzdött. Németországban folytatta már most munkálkodását, melynek célja a nemzet jövőjének biztosítása volt.

BR. EÖTVÖS JÓZSEF, miként Arany János és Deák Ferencz korának azon gondviselészerű férfiai közé tartozik, kiket a-higgadt, bölcselkedő hajlam, a lét erkölcsi oldalának különös értékelése és nemzeti geniusunknak a nyugat által termékenyített magas és komoly világnézete jellemez, szemben a keleti származásunkat sejtető, tüneményszerű, rhapsodikus s korlátokat nem ismerő egyéniségekkel, minők Petőfi és Kossuth voltak.

Egyénisége kialakulásában atyai részről az aristokratiai

és nemzeti érzés, anyai oldalról az európai műveltség iránti fogékonyság s a vallásosság voltak a főtenyezők, ezekhez járultak a demokratiai érzelmek, melyeket nevelője, ki a MARTINOVICS-féle összeesküvés tagja volt, keltett fel benne, azután a már kora ifjúságában jelentkező ember- és igazság-szeretet és bölcselkedésre való hajlandóság. Mindezen tényezők a férfiúban egymást mérsékelve és kiegészítve, összhangzatos egészszé olvadtak össze s alapjai lettek egy tartalmas és változatos életnek, melynek becsét előtte a munka adta meg.

Mint költő – GYUIAI PÁL szerint »A bánat és vigasz költője« – a regényben »a magyar és európai társadalom sebeit kérlelhetetlen kézzel leplezi föl, kételybe és fájdalomba merít, de a kereszténység és demokratia elveiben és érzéseiben, a hitben és igazságban keres gyógyító írt«.

Politikai pályájának a megye, az alsó- és felsőház volt a színtere, ezenkívül két ízben cultusministeri tárczát viselt. Politikai és publicistikai működése épp oly jelentős. Törekvései célja: Az alkotmányos jogok kiterjesztése, a parlamentaris felelős kormányforma, központosítás és az Ausztriával való kiegyezés és kölcsönös bizalom, mint erkölcsi tény az érdekek meg egyeztetése alapján. Reformtörekvéseit szolgálják a »Vélemény a fogházjavítás érdekében«, »A zsidók emantipatiója«, »A szegénység Írlandban« című művei, azonkívül hírlapi munkássága s ennek gyűjteménye a »Reform«, »A nemzetek egyenjogúsítása Ausztriában« és »A XIX. század uralkodó eszméi« című munkái.

Általában kora kérdéseinek ethikai oldala vonja magára figyelmét s a politikai szempont jobban érdeklí, mint a jogi. »Mint a gondolat embere a jövőbe tekint« s így inkább »irányt kijelölő« s mégis eszméinek gyakorlati hatása oly nagy, hogy társadalmi és állami életünkben még ma is érezhető. Bölcséletében ROUSSEAU-val közös vonás az általános emberinek és az egyéni szabadságnak oly magas értékelése, a vallásosság iránti természetes hajlandóság. KANT-tal rokon világnézetében az eszmék uralma a lét külső jelenségem, az erkölcsi szükségesség fogalma »s az ész és vallás meghatározta kötelesség-érzet«. Ez az oka, hogy nála a fölvilágosultság a tekintély elvével összeütközésbe nem kerül. Mint államférfi és politikus MILL elvét követte, mely szerint »az élet nagy kérdéseiben az

igazság mindig az ellentétek kiegyenlítésének kérdése«. Ez elv jogosultságát, mint KAUTZ SZÉCHENYI »Hitel« című művének méltatásában róla is megjegyzi, »a dolgok természetéből, a helyesen felfogott köz- és államélet lényegéből és feladataiból meríti s nem tévesztendő össze a francia »juste milieu« gyanús elvével«) de nem is »lagymatag oscillatio« vagy »a pillanatnyi exigenciák kielégítésére szolgáló rendszabály«. »A józan igazság középútja« ez, mely SZÉCHENYI szerint »a nemeslelkűek egyedüli ösvénye«. Egyébként a társadalmi és állami intézmények bírálatában mindig a pozitív alkotása vágyó egyéniség, »ki mindig tudja, hogy mit tesz a meglévő helyébe«.

Ezen gondviselésszerű képességekkel is kimerítő tanulmányok után írta meg németországi tartózkodása alatt élte legnagyobb művét, a magyar politikai irodalom büszkeségét s az európai szakirodalom elismert és számottevő tényezőjét, »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című művét. Első része 1851-ben, második része 1854-ben jelent meg. A mű EÖTVÖS kétirányú törekvéséből eredt. Egyrészt kereste a 48-as eszmék összefüggését a francia forradalommal, másrészt beleolvastotta rég tervezett nagy munkáját, a keresztény civilizatio történetét, azon kétséghatása alatt, hogy egészségi állapota ennek megírását nem engedi. E Ivét törekvés egyesítéséből keletkezett »A XIX. század uralkodó eszméi« című mű, melyben EÖTVÖS, ki nemzete sorsát »mindig az emberiség érdekeivel szerette összekapcsolni«, mint GYULAI mondja, azon elmélkedett »vájjon polgárisodásunk sülvedésnek indult; egy új caesarismus rothasztó karjaiba hanyatlunk-e, vagy a látszó romlás csak átmeneti korszak s az eszmék, melyekben a század oly mélyen hitt s oly mélyen csalódott, megtisztulva fognak-e egy jobb jövőt megalapítani?«

A műben kifejezésre jutó világnézetet magas bölcsészeti alapja és EÖTVÖSnek az erkölcsi tényezők és a cultura iránt oly fogékony lelkülete teszi azt oly emelkedetté és tartalmassá. A szív nemes gerjedelme és az észokok egybeolvadása suggestiv erővel hat. A könnyedség és készség az elvonásban, az eszmékben való gazdagság épp oly meglepő, miként a fogalmak sokoldalú megvilágítása, melyet az anyag kimerítő ismerete tesz lehetővé, párosulva a költő kaleidoskopszerű fantasiájával. E képzeleterő s a nyomában föltóduló kimerít-

hetetlen eshetőségek s az egymásra tóduló »gondolattömbök« az áttekinthetőség rovására vannak, bár gondolatmenetében az okság törvénye az uralkodó. Az eszmék harczában elve az a meggyőződés lelkiismeretes megfontolása és minél világosabb bebizonyítása az állításoknak«, ami őszinteségével párosulva, mindig a tények végső következményeinek megállapítására készti. Ehhez járul az emberi lélek titkos rugóinak, erényeinek és szenvedelmeinek páratlan ismerete, mit egyik külföldi bírálója SCHMIDT JULIÁN külön kiemelendőnek tart.

A »Bevezető rész«-ben azt vizsgálja, hogy mi okozta az államokban a meglévő rend felforgatását s megállapítja »hogyan nem a viszonyok hozták azt magukkal. A való ok, az egyetlen ok abban rejlik, hogy senki sem mert a fennállónak védelmére kelni;« és pedig azért nem, mivel azok, kiknek az hivatásuk lett volna, s kiknek hatalmukban állott, nem hittek jogukban. Ami a közelebbi múlt években történt, bizonyosságul szolgál, hogy az államhatalom tenger, melyen, aki hitét veszti, elmerül s hogy politikai tusák gyakran istenítéletek, hol az, aki meggyőződés nélkül lép a sorompók közé, a gyengébb által is legyőzetik«. A diadal pedig azon ügy lesz »amely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni fel«. (II. R. Bef.)

Művében BACO módszerét akarja alkalmazni EÖTVÖS az államtudományokra is, mert »non est spes nisi in regeneratione scientiarum«. A haladást éppúgy, mint a természettudományban csak azon időponttól várja, ha általánossá válik a meggyőződés, hogy »a syllogistikai forma és a logika valamennyi fogása egyedül annyiban szolgálhat a tudomány előmozdítására, amennyiben a fogalmak, melyekből kiindulnak, helyesek«, s hogy »a bizonyításnak legjobb módja a tapasztalás« és »elveink helyessége csak alkalmazhatóságuk által bizonyíthatik be tökéletesen«.

EÖTVÖS ezen törekvése igen megokolt volt a korabeli államtudományok terén uralkodott azon önkényes eljárás ellen, hogy bizonyos politikai czélszatokat tudományos formában juttattak érvényre. Ezért állítja az inductio fontosságát úgy előtérbe. Ámde a legnagyobb nehézséget az államtudományok terén az a körülmény okozza, mint az MARCZALI kifejti, hogy

nem létezik az elmélet és gyakorlat közt az a tökéletes összefüggés, mint a természettudományokban. Ugyanis a természettudományokban megállapított tétel mindenkor megismételhető az adott tényezők alapján, ellenben az államtudomány »igazságait át kell érezni« hiszen az állam etikai léte az egyénben gyökeredzik s ez csak fejlődött culturának képessége. Oly egyetemes kérdések vizsgálatánál, melyek EÖTVÖS művének tárgyát képezik, inductio és deductio egymástól el nem választhatók. Az inductio a tapasztalatok és megfigyelés előtt gyakran egyetemes fogalmakból és tényekből indul ki s e »tények bizonyos törvényszerű és okozati egymásutánját feltételezi«, viszont a deductio érvénye a tapasztalat s alkalmazhatóság bizonyító erejétől függ. EÖTVÖS tényleg alkalmazta is ily értelemben többhelyütt a deductiót, – mit CONCHA és CHERBULIEZ (Bibliothèque universelle de Genève 1853. febr. és 1855 okt. füz.) is megállapítanak, – így midőn a tulajdon intézményét, az állam jogalapját tárgyalja s a kor uralkodó eszméit ily összefoglaló szemponttól vezette a, történettől és saját korából elvonja. Az analysis nehézségét is belátja EÖTVÖS, mely különösen abban áll, hogy »a lelki élet elemei éppúgy nem bonthatók tovább, mint a természettudomány elemei.« (II. R. III. k. 15. fejt.)

Áttérve az inductív módszernek művében való alkalmazására, a tapasztalatok szerzésére szükséges teret az emberiség s a kereszténység történetében jelöli ki. Meggyőződése, »hogy az ember hasonló maradt magához« »mert benne is a természet változatlan törvénye uralkodik, melyet fel is ismerhetünk.« A megfejtés lehetősége »saját érzelmünkben van, mert miként az egyén úgy a társadalom szellemi életének is megvannak a maga törvényei.« S ha a bizonyosság oly fokát el nem érhetjük, ennek oka, »hogy nem tudjuk külön választani az emberben a változhatatlant attól, ami esetleges.« Kifejti továbbá, hogy nem ellenkezik az emberi akarat-szabadság elvével azon állítás, hogy az államtudomány alapja a tapasztalás, mert nem a priori, hanem a tények utólagos mérlegelése alapján igyekszik levonni a törvényeket s ezek épp azt igazolják, hogy az egyén akarata is befolyással van azokra. Teljes bizonyosság ugyan nem érhető el ily módon sem, de igen nagy hasznát vehetjük e módszernek egész

korok és népek életében, mert ez esetben az egyes ember nem feltétlen jelentőségű tényező. Végeredményben tehát EÖTVÖS az emberi közület etnikai irányeszméit s az állam-irányzás elveit a történet nyújtotta tanulságokból s az eredmények okozati összefüggéséből a posteriori magyarázza. A jövőre vont következtetései, így pl. a francia állapotokra vonatkozólag találóak. Empirikus módszere főleg a bizonyításban érvényesül s bizonyára előnyösebb a tisztán speculatív módszernél. Méltán lehet tehát róla elmondani, amit ő BACO érdemének tartott, »hogy a tudományos ismeretek tisztázásával, kiigazításával és terjesztésével nagy hatást gyakorolt« az államtudományokra.

Műve első részében EÖTVÖS kora uralkodó eszméiből indul ki, melyek: a szabadság, egyenlőség és nemzetiség s melyek a fekvésükre, nagyságukra, viszonyaikra, hatalmukra és történetükre különböző nyugati államokban »az élet legfontosabb viszonyait illetőleg« közösek. Kora egyéb folyamatait, így különösen a gazdaságit nem teszi vizsgálatá tárgyává. Miután megállapítja az eszmék mibenlétét és jelentőségét, bizonyítja, hogy azon értelemben, melyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek, ellentétben állanak egymással s hogy valósításuk a szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet; (I. k. 1. és ». fej.) gondolatmenete a következő: »A szabadság – úgymond – állapot, melyben az ember mind saját tehetségeit, mind az őt környező természet erőit, a lehetőség határai között, maga választotta célok elérésére használja.« A szabadság ezen meghatározása az ember egyéni szabadságának felel meg. A merő empirismus is igazolja azonban, hogy ahol egyének léteztek, ott köz is volt. Azért a szabadság ezen abszolút fogalmának is vannak határai, mit a következőkben ki is fejez, »a társaságon kívüli állapotban az egyesnek gyöngesége korlátozza szabadságát, a társaságban pedig a társak egyenlő joga s a társaság szükségégei«. A szabadság önelhatározó eleme benne van ugyan ezen meghatározásban, de fogalmi körének a köz egyenrangú tényezőként való felfogása mellett bővülnie kell »az egyénnek az egyetemes emberi célok megvalósítására irányuló törekvésével«. Tartalmi teljességét ezzel éri el s bővül a politikai szabadsággal, a közhatalomban való részesedés jogával. Ily

értelmezés mellett a logikai következetesség vezet az egyenlőség fogalmához, azaz az egyének egyenlő jogosultságához e célok megvalósítására. EÖTVÖS szerint az egyenlőség »az államéletnek oly módóni szabályozása, melynél fogva az e»ves sem külön joggal, sem külön teherrel nem illettethetik. Mindenkinnek egyenlő alávetettsége vagy egyaránti függetlensége, mindnyájuknak egyenlő jogosultsága az államhatalom gyakorlatában: ezt értjük politikai egyenlőség alatt«. »Az egyenlőség eszméje talán postulatuma az észnek, vagy inkább az érzelemnek; de annyi bizonyos, hogy nem tény, mellyel a természetben találkozunk. Létesítése csak a polgári társaságban és csak a szabadság tetemes megszorítása által létesíthető.« A szabadság és egyenlőségnek ily merev szembeállítása különösen kihívta a bírálatot. A tétel, melyet EÖTVÖS ismételve állít, »hogy az emberi ész antithesisekben működik s hogy hibás állapot sohasem javult meg anélkül, hogy némi időre éppen ellenkező hibába ne estek volna az emberek«, részben az individualista ideológiára is áll. A XVI. században ugyanis az állam már teljesen magáévá tette a hivatottságot az egyetemes emberi célok megvalósítására, melyet azután a XVIII. századbeli állambölcselet, de különösen ROUSSEAU a népsonverainitás mindenható államának követelt. Az individualisták mindig állást foglaltak az ily törekvések ellen az egyéni szabadság nevében. Teljesen az egyén szempontjából nézi e kérdést HUMBOLDT VILMOS »Die Grenzen der Wirksamkeit des Staates« ez. művében, valamint STUART MILL »The Liberty« cz. munkájában. HUMBOLDT művének jelentősége, mint egyik bírálója találóan mondj a, abban áll, »hogy a szabadságot erkölcsi alapra vezette vissza«, MILL-é, hogy bölcseleti alapon minden időkre észokokkal bizonyította be szükségességét. EÖTVÖSNEK elévülhetetlen érdeme, hogy a kora államában tényleg valósítani akart concret elvekből s így sokkal meggyőzőbben bizonyította be az egyéni szabadság veszedelmét és annak a cultura szempontjából nagy becsét. Minthogy azonban az eszmék azon értelmezése ellen érvel, mely szerint kora államaiban azokat megvalósítani akarták s mely szerint a szabadság »a hatalombani részvételből áll«, azért ő a köznek az egyéni szabadságra nézve semleges határait emelte ki, anélkül, hogy tevőleges jelentőségét is hangsúlyozta volna.

Műve további folyamán már ezt is méltatja némiképp. így midőn a szabadság biztosítékairól szól, kifejti, hogy: »Miután az erő egyesülés által jó létre, azaz, hogy az egyének alávetik magukat a közakaratnak, azért ezek szabadságát a közakaratban való részvételben találhatjuk fel.« Megfelelnek azonban azon »arányról,« melynek lennie kell »azon mérték közt, amelyben az egyén a közakaratnak alá van vetve és amelyben részt vesz a közakarat meghatározásában«. A szabadságot már nem látja oly ellentétben állónak a közszel szemben sem: »Semmi ellenvetésünk sem lehet azon állítás ellen, miszerint az egyén föltétlen szabadság utáni vágya ellentétben áll az állammal. Csak az a kérdés: hogy e feltétlen szabadságvágyat az embernél általában meg kell-e tekintenünk? Azt hiszem, hogy e kérdésre határozott nemmel kell felelnünk«. Valamivel tovább így folytatja: »Nem a föltétlen, hanem a létező viszonyok közt lehetséges legnagyobb szabadság utáni vágy és a törekvés e szabadság körét mindig kijebb terjeszteni, ez az, ami az emberrel vele született. S ez ösztön a rendezett állam fönnállásával oly kevésbé ellenkezik, hogy éppen egyik főokul kell azt tekintenünk, mely az embereket polgári társaságalkotására vitte« »s minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei fölött, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy socialis természete.« (III. k. 12. fej.)

A szabadság és egyenlőség eszméinek következképp nem kell ellentétben állaniok. A jogegyenlőség, mely az érvényesülés lehetőségének egyenlőségét az emberi egyetemes és egyéni czélok valósításában elismeri – s melynek jelentősége nagyobb, mint azt EÖTVÖS jelzi – meghagyja az egyén mint ethikai tényező jelentőségét s érvényesülésének legbiztosabb alapja lehet. »Az egyén a köz ezen rendező elve nélkül anarchia állapotában van, a köz egyéni szabadság nélkül despotismus.« A kettő közti »arány« volt megzavarva EÖTVÖS korában. ROUSSEAU-nak az egyenlőségről vallott tana visszahatás volt a korabeli kiváltságok ellen; ez az oka, hogy nem méltatja, figyelemre az egyéni szabadságot, mert csak káros hatásait látja. EÖTVÖS pedig a számbeli egyenlőséget támadva, nem méltányolja kellően az egyén ethikai alapon álló egyenlőségre való törekvését. De méltán idézi MONTESQUIEU megjegyzését, hogy a nép hatalmát összetévesztették a nép

szabadságával, mert Franciaországban a korlátlan népfelség ily értelemben igyekezett ez eszméket megvalósítani. A tér és idő szempontjából meghatározott államról szól tehát EÖTVÖS midőn megállapítja, hogy: »szabadság alatt az egyetem (népfelség) korlátlan uralmát értik az egyén felett, az egyenlőség alatt pedig nem mindenkinek egyenlő szabadságát, hanem egyenlő alárendeltségét«. - A szabadságra nézve pedig ROUSSEAU-nak azon tanítása a legveszedelmesebb, mely szerint: »a köz az egyén érdeke (intérêt) s az egyénnek azért nincs szüksége biztosítékokra, mert saját tagjainak a köz ártani nem fog«. Polémiája tehát megokolt a korabeli törekvésekkel szemben, mert mint mondja »A Contrat social« befolyását a ROTTECK-WELEKER-féle Staatslexikon szelid liberalismusában s a szélső communismus legvadabb kifakadásaiban egyaránt feltaláljuk.

EÖTVÖS államférfiúi éleslátásával felismerte, hogy a népfelség ily alapon megvalósítva, a hatalom folytonos tágitásához és az egyéni szabadság folytonos szűkítéséhez vezet. Kimutatja, hogy mivel ily körülmények közt, az állam a gonviselés szerepét vállalja magára, azért biztosítania is kell magát az eshetőségek ellen, ez pedig úgy érhető el, ha az egyenlőség fentartására a viszonyok teljes egyenlőségéig mennek, vagy az államhatalmat a nép nevében, de befolyásának mellőzésével kezelik. Egyébként, ha a nép egyszer azon meggyőződésre jutott, hogy a politikai jogok valóságos egyenlősége csak a birtok és tulajdon egyenlősítésével valósítható, ezen jogával élni akar majd s ebben látja EÖTVÖS a socialismus és a communismus veszélyességét, mert »logikai következménye« az említett elveknek. Miután azonban a kor gazdasági folyamatát vizsgálat tárgyává nem teszi, nem látja a szabadság egyik növekvő veszedelmét, mely az egyént a tőke és politika illegális kapcsolata folytán fenyegeti.

A szabadság és egyenlőség mellett az uralkodó eszmék harmadika a nemzetiség mely »az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, melylyel mindenikök azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál, nagyságánál, vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli. »Hogy kora mit ért alatta, azt nehéz szerinte meghatározni, mert »hol az állam, hol a nyelv, vagy faj közösségét jelenti«; és a nemzetiség nevében majd idegen elemek kiküszöbölése

vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás következik.«

Ezen megállapítások után vizsgálat tárgyává teszi a nemzetiség eszméjének a szabadsággal és egyenlőséggel való kapcsolását, azután bizonyítja teljes analógiáját a kiváltságos osztályok öröklött előjogaival s így az ellentétet ezen eszmék között. Mint általában, úgy EÖTVÖS esetében is bebizonyul, hogy a merev individualistika álláspont nem elégséges ezen egyébként is nehéz kérdésnek kielégítő megfjtására. De megfelelt EÖTVÖS feladatának, hogy kora megokolatlan követelését, mely abban állott, hogy minden nemzetiség államalkotásra jogosult, megdöntse. Ezen utóbbi eredmény, valamint az egyének a nemzetiség szempontjából is a cultura fontos tényezőjeként való értékelése képezik EÖTVÖS erősségét e kérdésben, mely egyébként a legnagyobb nehézséget okozta neki. Individualista álláspontjából kifolyólag igen találó mindaz, mit az egyesre nézve mond (V. f.) így: »Erejkének és tehetségeinek szabad kifejtésére egyenlő joggal bír minden egyes s ha ez értetik a nemzetiségi jogosultság alatt, ha nevében csak az egyesnek személyes szabadsága követeltetik, akkor senkisé fogja állítani, hogy ezen elvnek a valósítása bármely állam fennállását veszedelemzteni.« Azonban mint tovább kifejti »az egyén, kinek bizonyos jogok szándékoltnak biztosítani, nem az egyes állampolgár, hanem a külön nemzetiség« s így minthogy minden jog csak physikai vagy erkölcsi személyiséget illet, a nemzetiséget külön egyéniséggé kell tenni. Minthogy azonban »az elemek, melyekből ezen külön egyéniséget meg kellene alkotni, az államnak is elemei úgy az utóbbit először meg kellene semmisíteni.«

EÖTVÖS nem különböztet a nemzetiségnek az állam bel- és külviszonyaiban való jelentősége közt. Midőn így a nemzetiségtől, mint collectiv fogalomtól megvonja az államoktatás képességét, a nemzeti eszme legfontosabb szerepét, államalkotó képességét hagyja számításon kívül. Bírálói a »Grenzboten«-ben (XIII. Jahrgang III. Band) épp abban látják a nemzetiség jelentőségét, hogy annak egyedei egy szabad államnak tagjai akarnak lenni s így a nemzeti alapon álló népsouverainitás a legértékesebb tényezőjévé lesz az emberiség culturtörekvéseinek. S e jelentőséget mi sem igazolja

jobban, mint hogy oly egyetemes eszmék, mint a világvallás, a tudomány, a socialismus, sőt a világuralmak sem tudták megsemmisíteni, ellenkezőleg a nemzetek tették tulajdonukká mindezeket. »Az emberiség a nemzetiség nélkül értéknélküli halmaza volna az egyéneknek.« A nemzetiség erkölcsi tényező s mint ilyen sajátos jelleggel s elhatározott léttel bír s az öntudattá válás a kritériuma. Csakhogy miként CONCHA kifejti »az emberiség életrendje főként a népek belső értéke, nyomatéka szerint alakult meg. S bár EÖTVÖS-nek igaza van a maga szempontjából, midőn azt mondja, hogy a nemzetiségnek a másik fölött való uralma csak tény, mert a jogrend az egyénből indul ki, mégis a nemzetiségnek egyetemes szempontból való értékelésével már nem lesz az, mert ebben az esetben állását erkölcsi, szellemi és gazdasági ereje, államalkotó képessége, kulturája adja meg. Kulturánk szempontjából pedig, mint ő bizonyítja, a mai nagy államok fennállása szükséges.

A nemzetiségnek, mint collectiv fogalomnak ő is tesz engedményeket, hogy így a történeti jogot méltányolja. Azon tartományoknak, melyek a nyugat-európai államok alakulásában mint független tényezők vettek részt, az önkormányzat keretében föltételes önállóságát javasolja, ezeken belül a nyelvbelileg különálló községeknek szintén az önállóság bizonyos nemét adná. Ezen javaslatát azzal okolja meg, hogy a nemzetiség, mint a történeti jog természetes képviselője a kor nyugtalan törekvéseinek gátat vet.

Az uralkodó eszméket megismertetve, műve tovább folyamán EÖTVÖS bizonyítja, hogy azok azon formában, melyben felállítottak, nem megvalósíthatók anélkül, hogy valamennyi létező állam fel nem bomlanék, sőt ha sikerülne is azokat megvalósítani, »az eredmény nélkül maradna, mert polgárisodásunk alapját és célját az egyén biztonságát önállóságát így el nem érhetni«. Polgárisodásunk ugyanis három elemből alakult, amelyek: a kereszténység, az állapot, melyben a nyugatrómai birodalom fölbomlása idejében volt s azon népek erkölcei és nézetei, kik azt megsemmisítették. Ahová a kereszténység tanai elértek, ott a szellemi szabadság uralkodott, a nyugateurópai birodalom felbomlásakor fenmaradt és újonnan alakult municipiumok és városok

önállóságra törekedtek, valamint a hódítók is, kiket függetlenség és önbecsülés jellemezett. Valamint az államnak fejlődéséül az önállóság szolgált, éppúgy az egyéneknek is. »Az egyéni önállóság, mely a győzöt illeté, a legyőzött sajátjává is lett s elismerésre talál az új, bár fejletlen jogrendszerben. A munkásság azon mértékben növekedett s vezetett anyagi és szellemi kifejlődéshez, amily mértékben az egyének önállósága volt. Természetesen polgárisodásunk ezen elvet továbbfejlesztette s jelen társadalmunknak és az egyén valamennyi viszonyainak ez az alapja. Az egyéni önállóság megszüntetése polgárisodásunk romlásához vezetne. Az ókorban az egyén jóléte az államétól függött s biztosítéka a politikai szabadság volt. Az újkor polgára minél önállóbb hatáskört követel s így jóléte és biztossága nem annyira a politikai, mint inkább az egyéni szabadságtól függ. A divatos értelemben vett szabadság ezt nem biztosítja, mert eszményi jó állapotok mellett is a törvényhozó kiterjeszkedhetik az egyén minden viszonyára, melyek közül egyébként csak azok tartósak, melyek a többség érdekének megfelelnek. Ezen fogatkozásoknak tudatában voltak az újabb francia alkotmányok, midőn bizonyos jogokat a positiv törvények fölé helyeztek. (Const. 1848. Art. III.). EÖTVÖS itt a »republique une et indivisible« s Louis BLANC-nak a februári forradalom alkalmából a »Reform«-ban közzétett alkotmánytervezete ellen érvel különösen, melynek célja a teljes egyenlőségig vitt korlátlan népfélség létesítése. Belátta mily veszedelmet rejt ez magában az államra és társadalomra nézve, melynek alapja az egyéni szabadság, annál is inkább, mert az egyén kielégítetlen szükségai egymásután idézték fel a forradalmakat.

Itt önként vetődik föl a kérdés, mily eszközökkel lehet a korabeli államnak bajain segíteni (VIII., IX., X. fej.). Azon irányzatokat, melyek, mint a socialismus és communismus, a társadalmi rendet új alapokra akarják fektetni, elveti, mivel ezen társadalmi képleteket előre meghatározni nem lehet. Tehát a létező társadalmi szerkezet czélszerű megváltoztatásában látja az egyedüli módot erre. A fennálló rend javításával, a választójoggal és a köztársasági államszerkezettel foglalkozik, – miután kora ezeket találja a legcélszerűbbeknek – GUIZOT-nak a demokrátiáról szóló munkáját hi-

rálva. GUIZOT a jövődő üdvét abban látja, hogy a történeti osztályok mellett a demokratiai elemnek bővebb hatáskört nyitnak nemcsak az államélet felsőbb köreiben, hanem a községi életben is. Vele szemben EÖTVÖS kimutatja, hogy a szabadság és egyenlőség divatos értelmében valósítva csakis egy elemet, a demokrátiát teszi kizárólag az államban mindenhatóvá, s ha ez győzedelmeskedett, akkor hivei az általános, közvetlen, fejenkénti választórendszert az egyenlőség és szabadság »érzéki képlet«-ét akarják megvalósítani, itt kitér a különböző választási rendszerek előnyére és hátrányaira s kifejti, hogy egy választási rendszer sem biztosít, hogy a hatalom olyanokra lesz bizva, kik a választók többségének bizodalját bírják, bár eszközt nyújtanak a polgárok nézetének kitudására s bennük azt a meggyőződést keltik, hogy a hatalom érdekükben lesz gyakorolva. Gyöngéje mind-egyiknek, hogy a választást csak jognak s nem egyúttal kötelességnek tekintik s hogy az egyesek nem a közérdeket, hanem csakis a sajátjukét tartják szem előtt. Egyébként a választási jog helyes gyakorlása, »egészséges politikai viszonyok eredménye, de nem forrása«. EÖTVÖS ezen fejtegetéseiben államférfiúi mély belátása s a viszonyoknak és intézményeknek kitűnő ismerete nyilvánul meg, nézetei tárgyilagossabbak, világosabbak mint a legtöbb korabeli íróéi.

Áttérve az államot fenyegető veszélyek meggátlására szolgáló másik módra, a köztársasági államszerkezetre, azt a politikai háttér kérdésévé teszi. Egyébként is az csak a legfőbb hatalom szervezetében levő bajokat orvosolja, de ha a bajok mélyebben fekszenek, akkor nem segít.

Miután tehát »azon eszközök, melyektől az állam bajainak orvoslását várják, nem célravezetők, az a kérdés, hogy mily jövődőnek megyünk eléje Minthogy a francia forradalomban a korlátlan »népfelség elve, a közjó istenítése és az egyén szabadságának fölládozása az állam érdekében érvényre jutott, azért a mindenkori többség az, mely érdekei szerint korlátlanul dönt az egyén személye és viszonya fölött s annak már utolsó bástyáját a tulajdon és birtokjogot is veszélyezteti. E küzdelmet EÖTVÖS veszedelmesnek látja. Fölteszi a kérdést, vajjon ugyanazon közérdekből, melynek alapján a közlekedés céljából kisajátítás címén

a tulajdonjogot korlátozták, nem fogják-e követelni a népre fontosabb közéletelés hasonló módon való rendezését. Mint-hogy a birtokjogok nagy része a forradalomból eredt s így spoliation alapszik hasonczélú vágyaknál az bizonyára bátorító előzmény lesz. EÖTVÖS-nek ezen kérdésben elfoglalt pessimista álláspontja az előző forradalmakban és kora bizonytalan állapotában találja magyarázatát. A magántulajdont »az egyén az életből kölcsönözte, az élet jelentősége pedig előbbrevaló, semhogy ezt az állam az egyén és a társadalom megsemmisítése nélkül nagyobb államokban és hosszabb időre megszüntethetné«. (PETRUCCI »Les origines naturelles de la propriété.«) Ugyanezt bizonyítja STEIN is »Begriff der Gesellschaft« című művében, mely szerint a »socialisták megszerezhetik az államhatalmat, de a javak létrehozásának törvényeit nem változtathatják meg«. A communismus szerinte »a szabadkereseti társadalmi rendben az emberi köznek időnként megújuló s az abból törvényszerűen keletkező mulo betegsége, miként a rabszolgák és jobbágyok lázadásai« s annak főleg gazdasági oka van. EÖTVÖS a kérdés gazdasági oldalát nem ismeri, ő az elvek és eszmék harcát s ellentétét és a szabadság és egyenlőség korabeli értelmezésének logikai következményét látja benne. Lényege szerinte a teljes egyenlőség, az egyén föltétlen alárendelése a köznek és erkölcsi nivoltának elhanyagolása. Létesítése csakis despotismushoz vezet, miként a fennálló rend védőinek azon törekvése, hogy a társadalmat a fenyegető veszélyektől megóvják, mert e célból ők is egy személyt korlátlan hatalommal kell, hogy felruházzanak, ki a hatalmat magához ragadja. Mindennek oka, hogy: »a tudomány a jog körét az erkölctől és vallástól külön választotta, korunk államai megkísérlik a tudománynak megfelelő alakot adni szervezetüknek s oly elveket állítottak fel, melyek a kereszténység tanaival és egész társadalmi szerkezetünkkel ellentétben vannak.

Ezen megállapítással végződik a mű első része, melyben EÖTVÖS nagy történeti apparátussal nyomozza a korabeli társadalomnak és államnak hiányait és az egyén szükségait, hogy a következőkben pozitív javaslatokkal szolgáljon a jövőre nézve.

Műve második részében fölteszi a kérdést »Ha bebizo-

nyul, hogy a fogalmak, melyek a társadalom alapjául szolgálnak erősebbek, mint azok, melyeket az államban akarnak megvalósítani«, mi módon lehet az államot a társadalom szükségéi alapján rendezni? Miután az állam fennállása az egyéni szabadság és a művelődés szempontjából szükséges s e végből központosított erőre van szüksége, lehet-e az állam korlátlan hatalmát megszorítani anélkül, hogy a nagyobb államok fennállása veszélyeztetné s mikép érhetni azt el?

Ezek után áttér a kitűzött feladat megoldására. A történeti fejlődéssel igazolja, hogy mily értelemben vette és veszi a nép az uralkodó eszméket. E szerint: »A szabadság oly állapot, melyben az ember saját tehetségeinek s amennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura; az egyenlőség eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson; a nemzeti-ség pedig az egyéni szabadság elvének alkalmazása egész népekre.« A nép továbbra is ragaszkodik az eszmék eredeti értelméhez, mit az is bizonyít, hogy a többségek elvetették azon intézményeket, melyeket vezérek a divatos értelemben vett eszmék alapján akartak megvalósítani.

Kérdés azonban adhatni az egyének teljesebb szabadságot anélkül, hogy a nagyobb államok veszélyeztetve volnának? E végből az állam alapjával és céljával kell megismernedni. Az államot, – melyet a »polgárisodás eredményének tart« s melyet szerinte a társadalmi állapot megelőzött, »mert ahol emberekre akadtak, ott társadalom is létezett« – biztos alapon szeretné felépítve látni. A forradalmi célzatú államszerződési elmélet, akár a HOBBS félelem összetartotta egoista, akár ROUSSEAU ideális egyedein alapszik az a consolidatio korszakában nem nyújt kellő biztosságot, bár az emberi jogok kivívásában nagy jelentősége tagadhatatlan. Az állam isteni rendeltetésében való hitet meghagyná, de kora felvilágosult népét úgy véli legjobban meggyőzhetni, ha rationalisticus alapra helyezi azt. Ezért az állam fönnállásának jogalapját annak szükséges voltában jelöli meg. »Nem tudás viszketeg«-ből, hanem »a nép érdekében, gyakorlati fontossága miatt kell megoldanunk e kérdést«, »s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyőzhető a felől, miszerint önzésből kell kívánnia az állam fentartását.« »Az állam eszméje magasabb, hogysen mindenki felfoghassa,

minélfogva valameddig az államot csupán eszköznek tekintik, mindenki ragaszkodik ahhoz, s mihelyt öncélul állítják föl, közömbös dolog lesz a legtöbb ember előtt.« (IV. fejt., II. k. d) jegyzet.) Az államot az egyén csak »eszköznek tekinti személyes céljai elérésére, de ezt is csak annyiban, amennyiben »ezeket saját erejével, vagy kisebb társulatok alkola által el nem érheti«. Az állam célja így a szellemi és anyagi javak megszerzésének biztosítása, azaz »az egyéni biztonság.« Viszont az állam biztosságát az egyén szabadságában s a szabadság sociális természetében találja.

Hogy EÖTVÖS az államot kizárólagosan eszköznek tekinti, ennek magyarázatául az szolgál, hogy ő mindenekelőtt a korabeli egyént akarta meggyőzni az állam fennállásának szükséges voltáról. Mert az állam, »mely a múlt emlékeit a jelennel és jövővel összekapcsolja«, az emberiség céljainak megvalósításában épp oly fontos tényező, mint az egyén, kitől erejét nyeri, »de aki benne találja tudatos és legfelsőbb hivatásának megtestesítőjét«. »A természet szeszélye és az egyén önkénye alól csak az államszemélyiség ezen eszménye mentesít.« Az individualistikus ideológia ezt figyelmen kívül hagyja. Az egyéni érdek bizonyára a legbiztosabb alap a bizonytalanság oly korában, midőn, mint EÖTVÖS írja: »a józan ész előtt meg nem állhatónak, tisztán durva erőszak eredményének tekintik viszonyukat az államhoz«. Az állam alapjának szilárdságát csakis céljának ily észszerű körülhatároltságában látja azon veszedelmektől megóva, melyek a mindenható államot az irányában fennálló kielégíthetlen igények következtében fenyegetik. S ha »az állam céljának megfejtésére szolgáló elméletek hipotesisek« s értékük attól függ, mennyiben felelnek meg a követelésnek a kor államát magyarázni s ha »az állam feladatát a kor viszonyai és uralkodó eszméi határozzák meg«, úgy megérthetjük EÖTVÖS individualistikus magyarázatának hiányait is, valamint az államhatalom körére vonatkozó nézetek különbségét ROUSSEAU »la limiter c'est la detruir« elvétől SPENCERnek s a »minimismerek« »igazgatási nihilismusáig.« mint azt HUXLEY találóan elnevezte. EÖTVÖS álláspontjának előnye, mini azt LABOULAYE kiemeli, hogy célja »nem az államhatalom gyöngítése, hanem az egyén erősítése« (L'état et ses limites). Ugyanezt a célt szolgálta HUMBOLDT és MILL, valamint

LABOULAYE, ki a három művet összehasonlítja az általa megjelölt közös alapon: »Prouver qu'il ne peut pas remplacer l'activité de l'individu par le mécanisme d'une administration.*

Ezek alapján EÖTVÖS az államot az egyéni szabadság elve alapján kívánja rendezni, azaz úgy, hogy mindenki számára biztosítsák a szellemi és anyagi javak élvezete. Az ehhez szükséges erőt az az államnak szerinte önmagában kell keresnie s úgy kell szervezve lennie, hogy minden eleme e célra legyen használható. E végből egységre van szüksége s ezt csak központosítás útján érhetni el, melyre oly mértékben van szükség, mint »azt az egyén biztossága megköveteli«. Különböben is »a központosítás az állam fogalmához tartozik«, »aki ezt tagadja, kétségbe vonja az állam szükségét is«. Az államhatalmat törvényhozói és végrehajtóhatalomra osztja, mint »amelyekre az állam minden tiszte visszavezethető«, ezekben az egység, a központosítás legyen uralkodó s nem elkülönítésük, ami az állam desorganisációjához vezet, sem egyensúly helyzetük, aminek stagnatio a következménye, a cél, hanem a végrehajtóhatalmat a törvényhozásnak kell alávetni, mert különben könnyen beállhat az előbbi dictaturája, mint azt az 1848-ki francia állapotok igazolják. Jóllehet EÖTVÖS az egyéni szabadság alapján tárgyalja e kérdést, mégis fölötte áll úgy kora íróinak, mint MONTESQUIEU-nek, kihez méltán hasonlítja FALLMERAYER. Az államhatalom e felosztása megfelel az akarat természetének, s mint CONCHA megjegyzi, EÖTVÖS ennek tudatában bizonyára eljutott volna az államfői hatalomhoz., is, amint azt különben sejteti is a CONSTANT BENJAMIN »pouvoir neutre«-jében, melyet ő kormányzóinak nevez, melyben összeolvadnak e hatalmak egységgé, »miként a személyiségben az akarat és a végrehajtás képessége egyesül«. Az egyéni szabadság biztosítékait nem e hatalmak mesterségesen előidézett összeütközésében, sem az ellenszegülés jogában keresi, hanem az államhatalom beiszervezetében, annak a nép iránti függésében s korlátozásában.

Mínthogy a legfőbb hatalom a törvényhozás, mert »aki a törvényhozás jogával kizárólag bír«, »mindig az az uralkodó«, azért a törvényhozó hatalmat úgy kell szervezni, hogy ennek joga »különböző osztályokra és különféle állású egyénekre bízassék« s az uralkodói akarat bizonyos formákkal

biztosítassék. A királyság alkotmányos jelentőségét nagyszerűen fejtí itt ki s jellemző felségjogát a törvényhozásban való részvételben jelöli meg. A főrendiház feladatát nem a haladás akadályozásában, hanem irányzásában látja s hogy »a történeti jogot képviselje a pillanat valódi és képzelt szükségéi rohamában«. A nép joga a választás és felelősségre vonás utján érvényesül; csak hogy a politikai jogokban egyedül keresni a biztosítékokat a mai nagy államokban és a nagymérvű központosítás mellett nem eredményes. Minthogy ily viszonyok között az egyén befolyását növelni nem lehet, azért az államhatalom, a központosítás korlátozása az egyedüli mód az egyéni szabadság biztosítására. A központosítás határait csak általánosságban jelöli ki s határozott »a kérdés tárgyilagosságában rejlő mérve erre nincs«, mint CONCHA is megjegyzi. A központosítás szerinte addig terjedhet, ameddig az állam hatalma. így áttér a kérdés másik oldalára, az állam hatalmi körének kérdésére. A törvényhozás, kormányzás, végrehajtó hatalom és képviselőlet egységén kívül mindazt központosítani kell, ami által az állam törvényei tiszteletben tartását eszközölheti s állását más államok ellenében föntarthatja«, következőleg a bel- és külügyet, a hadügyet s a pénzügyeket. Ezek központosítása föltétlen szükséges. Azon ügyeket, melyek a községet egyenesen s az államot közvetve illetik, nem kell központosítani, mert ezt nemcsak a jog, hanem a célszerűség szempontja is úgy kívánja. Nem látja EÖTVÖS az egyéni szabadság veszedelmét, mely a fejlett s ipari jellegű államban a tőke részéről fenyegeti azt s mely ellen csakis az állam hatalma védheti. Egyébként a túlságos központosítás legfőbb hibáját abban látja, hogy az elégedetlenség nyilvánulásának lehetőségét megnehezíti s így veszedelmet rejt magában, az egyén kezdeményező erejét elnyomja s nivelláló hatást gyakorol.

EÖTVÖS sokat és behatóan foglalkozott a központosítás tanával. 1848 előtti működése a doctrinairek társaságában főleg e kérdés ismertetésében állott. A »Pesti Hírlap «-ban közzétett cikkeit a »Reform« című kötetben gyűjtötte össze kibővítve. Ezen műnek is tekintélyes részét foglalja el e kérdés tárgyalása, amely tárháza a központosítás melletti és elleni érveknek. Föülmúlja benne kora nevesebb politikai íróit, így

CORMENLNT és TOCQUEVILLE is, különösen a törvényhozás és végrehajtóhatalomról szóló részben. Gyöngéje, mint azt már CHERBULIEZ megállapította, hogy azt az államhatalom köréről szóló tannal együtt tárgyalja.

A következő részben »az állam hatalmának jogosulatlan kiterjesztése ellen »az egyetlen védeszközt« abban látja, »hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre s így az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat veszenek«. Méltatja az önkormányzat jelentőségét a középkorban, s az újkorban abban látja jelentőségét, hogy a féktelen demokratikus törekvések gátjaul szolgál. A községeknek szerte annál is inkább kell önállóságot adni, mert a mai nagy államokban az egyén elszigetelt állását csak így szüntetheti meg. S hogy »mily mértékben adhatni önállóságot a kisebb testületeknek, az attól függ, milyen szilárdsággal bír az állam, mint egész«. Az önkormányzati testületek különállásának ellensúlyozójaul az egyéni szabadságra való törekvést és az egyes államtágotok érdekeit jelöli meg. Az egyéni szabadságra törekvést azért, mert az egyént a községgel ez hozza ellentétbe s ily esetben az államhatalomhoz fordul, másrészt, mert az egyesületi jogban megszünteti az elszigeteltséget, melyben az egyén a községgel szemben van. Az egyesületi jog jelentőségét kiemeli, csak a clubbók tekintetében téves az álláspontja, aminek magyarázata, hogy azok kora államaiban, de különösen Franciaországban tényleg állandó veszedelmet okoztak. Miként az egyéni szabadságra való törekvés, úgy az államtágotok érdekei szintén ellensúlyozói az állam részeinek az önállóságra való törekvésben, mert érdekek közös volta az, mely az államot összetartja, sőt minél fejlettebb a polgáriásodás, annál inkább növekszenek a mai nagy államokban e szükségletek. Ezen körülmény, valamint a hatalom, melylyel az államot önállósága érdekében föl kell ruházni, azonban könnyen vezet összeütközésekhez az állam és részei között, s ily esetben mindig az utóbbiak önállósága van veszélyeztetve. Hogy ennek elejét lehessen venni, intézményekről kell gondoskodni, melyek ezt megakadályozzák. Ezen czélt szolgálná egy legfőbb törvényszék, melynek feladata az illetékeség fölötti vitás kérdések eldöntése. Mint analógiát az észak-

amerikai legfőbb törvényszéket említi és a francia parlamentek jogát a királyi ordonnanceok regisztrálását illetően. Ámde Amerikában ezen intézmény alkotmánybiztosító jellegű, míg Franciaországban az abszolút királyi hatalom korlátja volt* mégis EÖTVÖS elvülhetlen érdeme, hogy konkrét javaslatot tett.

»Mindazon korlátokkal, melyekkel a legfőbb hatalmat az 'államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommal visszaélést, lehetetlenné sohasem tehetni.« Czelszerű intézményeken kívül erkölcsi biztosítékokra is van szükség. Ily biztosíték a vallás, melynek az emberi kedélyre gyakorolt hatása annyiban fontos, mert a jól szerzett jogok tiszteletének alapja, s emellett az egyház önállósága ugyanazon elven alapszik, mint a községek s az egyén szabadsága, t. i., hogy az állam hatalma csak bizonyos körön belül korlátlan. »S ahol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi és jogi korlátjával elismeri s a vallást felsőbb valaminek, vagy legalább olyasminnek tekinti, mire hatalma ki nem terjedhet, csak ott számíthatni viszont a jog és vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.« S itt kitér a jog iránti tisztelet fontosságára. Hangsúlyozza a történetileg kialakult pozitív jognak jelentőségét annak racionalisticus magyarázatával szemben, melyet a XVIII. század jogbölcselete az előbbi fölé emelt. A jogintézmények evolúcióját csak a pozitív törvények alapján ismeri el. A törvények legbiztosabb alapját azoknak a személyes érdekekre előnyös voltában látja.

EÖTVÖS mellett hasonló értelemben foglalkoztak HUMBOLDT, MILL és LABOULAYE az államhatalom korlátozásának kérdésével. HUMBOLDT és EÖTVÖS elvei tekintetében némi eszmekonság található s hajlamuk bizonyos intézmények iránt közös. Mindketten a szellemi és anyagi jogok élvezetének biztosításában látják az állam célját. Ugyancsak a szükségesség ad nyomatékot szerintük a törvényeknek. Csakhogy HUMBOLDT az állam tevékenységi körét oly szűk körre korlátozná, hogy még a házasság intézményét is azon kívül állónak szeretné látni. Munkája nagy részében a törvényhozás vezérelveit tárgyalja. MILL, akit HUMBOLDT műve inspirált: »a hatalom leghatályosabb működését biztosító szétosztásában, másrészt a tapasztalatoknak irányítás céljából lehető legnagyobb központosításában« látja a kérdés megoldását. Különösen az er-

kölcsi és szellemi szabadságot akarja így biztosítani. LABOULAYE, ki mindhárom művet bíráló alá veszi, EÖTVÖS álláspontját teszi magáévá.

Műve utolsó könyvében EÖTVÖS a haladás törvényét nyomozva, bizonyítja, hogy az általa javasolt eszközök megfelelnek a kor követelményeinek s az egyén és állam szükségének. Megállapítja, hogy az emberiség fejlődésében törvényeknek van alávétve s hogy ezeket »az ész felismerheti.« A kérdés eldöntésére szerinte három szempont irányadó: »a hatalom mennyisége, melylyel az ember az anyagi világ fölött uralkodik«, hogy »a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek közt« s végül »hogy mily mértékben tartják tiszteletben az emberi méltóságot«. Ezután a természetből vett analógiákkal és történeti tényekkel bebizonyítja az emberi nem lassú haladását. E haladás első törvénye, hogy ez a »különböző egyéniségek érintkezésétől függ. A második törvény szerint »a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg«, ezeket pedig »a népek és korok valláserkölcsei fogalmi«. A harmadik törvény, hogy »a haladás mérvét a szükség határozza meg«. Az első törvény szerint oly államintézmények a megfelelők, melyek az egyéniség kialakulását s azok érintkezését elősegítik, vagyis melyek az államhatalom megszorítását és az önállóság elvének elismerését czélozzák. A második törvény alapján a kor uralkodó eszméi az egyéni szabadság és az arra való egyenlő hivatottság, valamint a nemzetiség. A harmadik törvény gyakorlati eredménye, hogy az egyént és így az államot is csak a szükség teszi változószokra készszé. Az állam szempontjából ezen szükség abban áll, hogy hatalmát korlátozni kell, az egyéni szabadságnak pedig tágabb tért nyitni. Ezúton felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve alapján támasztanak az állammal szemben.

A cultura szellemerkölcsi értékelésének s a kor követelményeinek oly sikeres egybeolvasztása mutatja, milyen mélyen tekintett be EÖTVÖS minden idők, de különösen kora egyénének lelkébe, államának és társadalmának szerkezetébe; s bár csak kora számára akart írni, mégis mindenkorra megmutatta a módot, még gyakorlati államférfiaknak is, hogyan kell koruk államának és társadalmának legnehezebb kérdéseit megoldani.

MADÁCH örökérvényű gondolata, hogy a »kor folyam, melynek úszója s nem vezére az egyén« a legbiztosabb mérték, midőn EÖTVÖS sociologiai tanait méltatjuk. Kora társadalmát és államát legfőbb megnyilvánulásaiban teszi vizsgálat tárgyává, s hogy a gazdasági szerkezet fejleményeit nem állítja, be rendszerébe végső következményeiben, miként a többi eszmekört, azt e forrongásban levő és kellő világosságra nem jutott társadalmi tényező akkori állapota magyarázza, másrészt, mert őt korának csak szellem erkölcsi folyamatai érdeklik. Bár e kérdés újabb időből való kritériumait nem is találhatjuk fel nála, annál feltűnőbb, hogy STEIN LÖRINCZcel, ki a »Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs« cz. művében kora gazdasági mozgalmát vizsgálja, végeredményben találkozik.

Kiindulási pontja, hogy a társadalmi állapot az emberi természet eredménye, »mivel ahol emberekre akadtak, ott társadalmi állapot is létezett« s így ezt nem szükséges tudományosan igazolni. »Az állam a polgárisodás eredménye« s kialakulása a társadalomból elkövetkezik, »mihelyt szelleme bizonyos fokra fejlett«. Az állam szervezését, azaz »a cselekvések minőség és mennyiség szempontjából való kombinálását« általánosságban nem tárgyalja, mert ő csak az európai és keresztény társadalmak kialakulásával foglalkozik, s itt kifejti, hogy ez államok eredetét kiváló egyéniségekre, hódításokra s községek és tartományok egyesülésére vezethetni vissza.

A társadalmi tünemények külső eredeti tényezői közül először az égalj jelentőségével foglalkozik. Az égalji viszonyok befolyása szerinte »közvetett«, bár tény, hogy »ennek szélsőségei kevésbé kedvezőknek látszanak az emberi képeségek kifejtésére«. Példákkal igazolja, hogy azon állítás, miszerint a polgárisodás és szabadság az északi lakosság kiváló tulajdona szemben a déli népekkel, nem áll meg. Az égalji viszonyoknak befolyása a polgárisodásra szorult szerinte inkább magyarázatra s ezt abban a hatásban találja, melyet a népek északibb vagy délibb fekvésű lakhelye gyakorol azok szükségére. A déli népeknél nem lévén meg a szükségek oly mértékben, mint az északiaknál, azok tevékenysége sem oly megfeszített mint ezeké s ez a körülmény kulturájukban is mutatkozik. A szükségek jelentősége azonban

abban áll inkább, mint SPENCER is bizonyítja, hogy ezek természetadta kielégítése föltétele a magasabb társadalmi fejlődésnek, már a kezdetleges összműködés a velejáráó nehézségeknél fogva is. Az égalj hatásának tárgyalásánál EÖTVÖS nem vette számításba a légkör nedvességének a test párolgására való befolyását; ezért nem talál pl. kielégítő megoldást a phoeniciaiak és arabok tetterejére vonatkozólag. A fajok jelentőségét méltatva, czáfolja a germán faj »világot megifjító képességének« »dogmáját«. Behatóan méltatja a földfelület változatosságának és a földrajzi különeműségnek jelentőségét, a közlekedés lehetőségét és a tengerpart befolyását. A társadalmi tünemények származékos tényezői közül a társadalmak közti kölcsönhatást emeli ki s a fejlődés egyik legfőbb biztosítékát látja benne, mint mondja: »a körölte levő műveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél«. A belső tényezők közül az altruismusban látja az emberi társadalom boldogulásának zálogát. Egyébként mint mondja: »kezdetleges társadalmaknak korán kell eljutniok az erkölcsi törvények ismeretére, mert azok nélkül társadalom tartósan fenn nem állhat«.

A politikai különbözödést a családból a férfi és nő állásából vezeti le. A család az összes emberi társaságok közül az egyedüli, »melyet nem a szabadság utáni vágy hozott létre. A család, – melynek »továbbképzése« a nemzetiség, – az államnak leghatalmasabb támasza s erős családi kötelek létezése legkevésbbé sincs ellentétben a szilárd állam fennállásával. A továbbfokozódásban a kormányzók és kormányzottak osztályát a hódításból származtatja s kifejti, hogy ez esetben nem annyira a szám, mint a műveltség és erő a döntő. (I. k., 7. fej.) A különböző társadalmi típusok kialakulása ez alapon és a munkamegosztás térfoglalásával történik. Az osztályharczok jelentőségével s azok gazdasági okaival behatóan foglalkozik, különösen a Grachhusi mozgalmak s a francia munkáskérdés tárgyalása alkalmával. Felhívja kora figyelmét az ezekkel járó veszedelmekre s a társadalmak fejlődési lehetőségének alapjává az ezek okát képező szükségek kielégítését teszi, ugyanakkor azonban a kérdés jogi és erkölcsi vonatkozásait is szem előtt tartja (III. k.,

12. fejt.). Nagy jelentőségű szerinte a tulajdoni és örökösödési törvényeknek, azaz a magánjognak a közjogra való befolyása. Az első francia forradalom után bekövetkezett hatalmi eltolódást a társadalmi osztályok között főleg ezeknek tulajdonítja. Ezen törvényeket a korlátlan népfelség és az abszolút egyenlőség elve alapján újból módosítani akarják s ettől félti legjobban a régi társadalmát, melynek alapja az egyéni szabadság s ennek correlativuma, a magántulajdoni rend. Minthogy pedig a társadalom intézményeit az uralkodó eszmék határozzák meg, a magántulajdon fenntartását csakis az egyéni szabadság elismerése teszi lehetővé. A kommunisztikus törekvésekkel is azért száll szembe, mert ezek célja az egyéni szabadság korlátozása, a számbeli egyenlőség és az egyetem korlátlan hatalma. Így bár más úton, ő is az államhatalom korlátozását kívánja, miként a sociologusok egy része SPENCER-rel, kinek véleménye, hogy a jövőben a társadalom feladatai közül igen sokat az államtól független szervezetek fognak ellátni.

A gazdasági rend és fejlődés alapjáról szólva Eötvös azt szintén az egyéni szabadságban látja biztosítva, de az individuális gazdasági szabadság hátrányait és a capitalismus veszedelmes hatását az egyénre és államra nem érinti.

A társadalmi fejlődés jövőjéről szólva, a socialismussal és communismussal foglalkozik bővebben s ezeket az uralkodó eszmék logikus következményének és nem a termelési rend következményének tartja. Minthogy tanai az emberi természettel ellenkeznek, nem is megvalósulásoktól félti a társadalmat, hanem az egyéni szabadságot fenyegető mivoltuktól s felforgató hatásuktól s végül mert a társadalmi rend javítását célzó irányzatoktól abban különböznek, hogy erre eszközül magát az államot akarják felhasználni.

Ezen tanokkal szemben, valamint általában is ő a társadalom bajainak orvoslását a kereszténység tanainak teljes győzelmétől várja, mert azok még megvalósítva nincsenek. EÖTVÖS azon nagyszerű gondolatával, hogy a socialis problémák tengelyévé a kereszténység tanait tette, előhírnöke volt a kereszténység socialis hivatásának, mert ő is, miként annak ma egyik legkiválóbb képviselője, W. FOERSTER »Kristentum und Klassenkampf« című művében, a kérdés megoldását

»az egyén belső értékeinek az evangélium szerinti kifejtésében« látja. S hogy ezen reménye alapos, azt a következőkben indokolja: »A kereszténység befolyásának eredménye mindaz, amiben Európa népei nem keresztény kortársaikat és az ókor összes népeit fölülmúlták«. Az Isten előtti egyenlőség és a lelkiismeret szabadsága teremtette meg a szabadság és egyenlőség eszméit és ezek jegyében társadalmunk kulturáját. »A kereszténység a szabadság és emberiség vallása! Miután történeti tényekkel is igazolja állítását végkövetkeztetése, hogy a kereszténységnek s így társadalmunk polgári-sodásának is kifejlődése és teljesedése előtt állunk s annak valósulása az »erkölcsi szükség« követelménye.

EÖTVÖS, mint politikus az államirányzás tevékenységét annak összes megnyilvánulásaiban, azaz a szellemi, erkölcsi és anyagi javak biztosításában teszi vizsgálat tárgyává. Ezzel adja meg a lehetőséget arra, hogy bár individualistikus álláspontján az államot főleg, mint az egyén céljainak eszközét vizsgálja csak, mégis az egyetemes emberi célok megvalósításában némi összefüggésbe hozhassa az államot és egyént, akinek önző céljai nem merítik ki hivatását. E két tényező közötti viszony korabeli rosszabbodását s annak káros következményeit az egyéni szabadságra nem ezek esetleges antagonismusából s törekvések egyensúlyának megzavarásából származtatja, hanem azon tényből, hogy társadalmunk keresztény alapelveken s államunk az ókori állam alapelvein nyugszik. Következésképp az államot a társadalom uralkodó eszméi szerint kell rendezni, s így a cél nem az ókori értelemben vett politikai szabadság, vagyis az egyénnek egyenlő mértékben való részvétele az államhatalomban, hanem az egyéni szabadság valósítása lesz. Ezt a célt pedig az államhatalom korlátozása, s e körön belül az erejét biztosító központosítás, azontúl az önkormányzat elvének következetes keresztülvitele szolgálja.

Miután az államnak célja polgárainak a legnagyobb jólét megszerezhetőségét biztosítani, a reális politika a népek életében abban áll, hogy »a létező erők az alkotmány által elismertettek.« Ez egyszersmind az egyéni szabadság legfőbb biztosítója. A különböző államformákat a politikai háttér kérdésévé téve, műve folyamán több ízben, a legcélsze-

rúbbnek az egyeduralmat s főleg az alkotmányos monarchiát tartja, mert ebben az állam conservatív és haladó elemeinek törekvései a legtökéletesebben jutnak érvényre. Kora mozgalmában a demokratia üdvös eredményeit attól várja az államban, hogy az örökösödési királyság és arisztokratia, mint a történeti jog természetes képviselői azokra mérséklő]eg hatnak s ez által az üdvös haladást lehetővé teszik. Ekképp a conservativismusban is az evolutio tudatos tényezőjét látja. Hivatkozik az angol alkotmányra, melyben ezen elv elismerése képezi a polgári szabadságnak és haladásnak legjobb biztosítékát. Mert ott, ahol a demokrátiának nincs ellensúlyozója, az éppúgy kényuralomhoz vezet, miként demokratia híján az arisztokratia oligarchiává fajul, minthogy nincs mellette politikai jogokkal bíró nép.

Az újkori állam legfőbb előnyét az ókoré fölött a parlamentarismusban s a képviselet egységében látja, melynek következménye, hogy a szabadság oly nagy területen állhat fenn. Viszont káros következményeit főleg azon körülményben találja, hogy »a parlamentáris államokban a kormány a pártok kezében van.« A képviselet és választási jog kérdésében főelve, hogy ne az egyes személyek, »hanem minden egyes érdek kellő érvényesülésre találjon«, egyébként »a választási jog helyes rendszere nem forrása, hanem eredménye az egészséges politikai viszonyoknak.« A választási jog legnagyobb fogyatkozása, hogy – amint azóta is bebizonyult – az egyénnek nem ad kellő befolyást a mai nagy államokban az államhatalom helyes gyakorlására s hogy: »a számszerinti többségek oly dolgok és viszonyok felett admik az államnak korlátlan hatalmat, melyekre nézve nem illeti az intézkedés joga.« Azért nem helyes csak ebben látni a szabadság biztosítékát. Az állam hatályos működése céljából szükséges, hogy az egységes törvényhozási és végrehajtói funkciók összműködését az államfői hatalom biztosítsa s az egyén anyagi és szellemi javainak biztosítására, azaz a külügy, a rendészet, hadügy és pénzügyre korlátolt államhatalom központosított legyen, de azonkívül az önkormányzat elve legyen uralkodó, mert: »Minden szabadság alapja, melyet az egyén az államban élvez, azon szabadság, melylyel saját községe körében bír; az állam irányábani függésének legjobb biztosítéka azon függés, melyben községe irányában van. Hol a

politikai jogok gyakorlását s a politikai kötelességek teljesítését kisebb körökben minden polgár megszokta: csak ott lehetséges nagyobb államban politikai szabadság rendetlenség nélkül, s szilárd alapú rend kényuralom nélkül. Hogy mindkettő lehetséges-e az egyes államokban, s a jelen ingadozásai helyett alkothatni-e szilárd tartós államépületet, csupán attól függ: mennyiben lehet erős községi életet alapítani az egyes államokban.« (IV. k., 16. fej.) Ezenkívül az önkormányzat nevelő hatása is nagyon fontos: »Igazuk van, akik azt állítják, hogy nem minden nép képes politikai jogok élvezetére; azonban csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy e képességeket czélszerű iskolázással lehet megszerezni. Nem a fogalmak mennyiségétől, hanem a gyakorlati életrevalóságtól függ a nép gyakorlati képessége. A tudományos képzettség politikai szabadság utáni vágyat idézhet, s idéz is elő szükségképp; de nem adja meg a képességet, hogy azt helyesen használjuk. Ha azt akarjuk, hogy ezzel bírjon a nép, alkalmat kell neki nyújtanunk, hogy szűkebb körben foglalkoztassák közügyekkel. Egyetlen eszköz valamely népet politikai szabadságra növelni: a községi önhatóság.« Az alkotmánynak nemcsak tőrni kell e testületeket, hanem felhasználni is.« A kormán}- és az önkormányzati szervek hatásköri összeütközése esetében a döntést egy pártatlan és független bíróságra kell bízni.

Az ennek szánt hatáskör bizonyítja, mily magas hivatása van az államban a bírói hatalomnak, mely mint EÖTVÖS mondja, tisztán »erkölcsi.« Egyébként a bírónak bírnia kell az eszközökkel, hogy a jog helyes ismeretére juthasson, azonkívül függetlennek és felelősnek kell lennie. Az előbbit a törvények világossága, a kérdés tény és jogi álladékanak megosztása, a felelősség s a bizonyítás alakisága biztosítja, az utóbbit az elmozdíthatatlanság és a nyilvánosság. Az esküdtzékekről szólva azok előnyét abban látja, hogy fennállásuk esetén a törvények a nép erkölceire és nézeteire nagyobb befolyással vannak s hogy elősegítik a jogfogalmak kialakulását. Hátrányuk, hogy az esküdtbírák gyakran aszerint határoznak a ténykérdésben, amilyen nézetben a törvény felől vannak.

Miként tehát az állam hatalmi berendezésében az egyéni szabadság közvetett biztosítása a cél, éppoly fontos e szabadság intézmények útján való közvetlen biztosítása. Ezért EÖTVÖS

műve alapjául a gondolat és lelkiismeret szabadságát teszi. Szól az oktatás szabadságáról, midőn azon nézetrel száll szembe, mely szerint az államnak igénylik a jogot, hogy polgárait nevelhesse és érzelmeit meghatározhassa. Ő éppen abban látja a szabad alkotmányok előnyét, hogy ezek szerint éppen a polgárok érzülete ad iránnyt az államnak s ezen elv tagadása »a szabad állam eszméjével a legnagyobb ellentétben van s a haladásra megsemmisítő hatású.« A sajtószabadságot is tárgyalja s bizonyítja, hogy annál fejlettebb valamely nép erkölcsi, szellemi és anyagi állapota, minél régebben áll fenn az államban a sajtószabadság. A sajtó feladatáról igen magas a véleménye, azonban csak amennyiben a közérdek képviselője. A kérdés jogi oldalát nem érinti.

Végeredményben EÖTVÖS politikai tanainak egész rendszere azon igazságon alapszik, hogy a jogrend uralma s az alkotmányos intézmények, valamint az egyéni szabadság és haladás a legszorosabb összefüggésben vannak. Ezen politikai rendszert a szükségesség fogalmában és a polgár érdekeinek biztosságában találja legjobban megokolva, annál is inkább, mivel ez korának legfőbb követelménye. Szilárd alapja a történeti fejlődés és irányelve, hogy: »az állam joga, mások igazának ellenében szintoly korlátolt, mint az egyeseké. A jogfogalmak sértése mindig zavart idéz elő, vagyis megrendíti azt, amin nyugszik egész társadalmi rendünk is« (VI. k. 11, fej.), mert »ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra.« S hogy: »minő tiszteletet érez az egyes minden tevőleges törvény iránt, az mindig attól függ, hogy mely előnyöket nyújtja neki a törvény«, s a törvényeknek: »nem egyesek kiváltságának kell lenniök, hanem közvagyonnak.« »Minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak a positiv törvények, annál boldogabb az állam« s ez akkor érhető el; »ha erkölcsi alapon nyugszanak s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelelnek«

EÖTVÖS történetbölcseleti rendszerének alapja a célfogalom az emberiség földi rendeltetésében, mely kiegészül az emberi lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényekkel. A korok, a társadalmak és egyének küzdelmeiben az eszmék harcát látja s ezek kritériuma szerinte az egyén szellemerkölcsi és anyagi szükségei, valamint szabadsága,

mert az eszmék az egyénből indulnak ki s annak érdekében alakítják a korok és társadalmak intézményeit, s mert az egyéni szabadság az alap, melyen egyedül lehetséges fejlődés és az ember rendeltetésének megvalósulása. Az evolutio gondolatához éppen a tényeknek az intellectualismus és keresztény idalismus szempontjából való értékelése vezet. Ezen irányzat túlságos optimismusát pedig a positívumok iránti hajlama és az analytikus vizsgálódási módszer mérsékli. Irányelvét a következőkben adja: »Bármí büszkén emelje föl fejét az ember, ezeryi kötelékkal érzi magát a földhöz kötve; mindenütt azon meggyőződés merül fel előtte, miszerint physical törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei ... s az érzékek . . . lelkének is bizonyos korlátokat szabnak s gondolatainak kijelölik folyását« (II. R., VI. k., I. fej.). Bizonyos törvények tehát léteznek az egyének fölött is, mert ha csak egy lényről is azt képzeljük, hogy fejlődésében nincs alávetve semmiféle törvénynek »egybeomlik a világrend«. »Éppen, mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága, mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket, e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; . . . mert a történet tanúsítja, hogy az egyes akarata sohasem határozza ugyan el az emberiség sorsát s egyes nép, vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődést örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve s hogy az emberiség sorsa elvégre Isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukéban«, szükséges e törvények vizsgálata, mert »boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, amelyek szerint fejlődik az emberiség.« (II. R., VI. k., 1. fej.). Az út ehhez pedig »körülmenyes vizsgálata az egyes tényeknek és azon viszonynak, melyben egymással állanak és a rendnek, melyben egymásra következnek.«

Az emberiség világtörténeti hivatását a polgárisodásra vezető közös irányeszmék megvalósításában látja. Bár az általa kijelölt eszmék nem merítik ki az emberi társadalom összes lényeges életfolyamatait, mégis kritériumát képezik azoknak egy vonatkozásban, t. i. szellemerkölcsi oldalukról. Az I. Rész, VI. Fejezetében a keresztény társadalom kialakulását magyarázza így az uralkodó eszmékből. Az eszméket részint a fennálló keresztény társadalom törekvéseiből, nézeteiből és erköl-

cseiből, részint az előző ókori társadalmakból állapítja meg, mert mint mondja: »minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait s a következőnek csiráit. Átfogó szelleme a társadalmak politikai, vallás- erkölcsi és socialis - vonatkozásaiban keresi ez eszmék viszonyát a történeti valóságokhoz s mérvül e tekintetben az egyéni szabadság szolgál, mint a haladás fokmérője. A középkort is e szabadságnak az egyénre és társadalomra gyakorolt előnyös hatása szempontjából méltatja. Majd az újkor legnagyobb eseményében, a francia forradalomban is az egyén szabadságért való küzdelmét látja, míg az az államhatalomért való küzdelemmé nem fajul.

Történetbölcseleti fejtegetéseinek legjobb, de művének is egyik legértékesebb része, melyben az emberi nem haladásának fejlődéstörvényét állapítja meg a természetből, de főleg a történetből vett tényekkel és észokokkal. Azon különböző elméleteket, melyeket a fejlődés irányára hypothesisként felvettek, akképp magyarázza, »miszerint tény, hogy az emberiség szellemileg és testileg folytonos mozgásban van«, s ha »a haladás nem is oly gyors egyes korszakokban, ez csak azt bizonyítja«, hogy »minél magasabban emelkedik az építmény, annál nagyobb erőfeszítéssel jár ez« (VI. k., II. fej.). Miután a természettudományból bebizonyítja, hogy a szerves és szervetlen lények folytonos fejlődés állapotában vannak, kérdi, »hogy józanul föltehetjük-e, hogy csak az ember volna kivéve ezen általános törvény alól? A följegyzések alapján is bizonyos, hogy az ember testileg fejlődött. Szellemileg pedig abban kell a haladást keresnünk, hogy »azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkincsekké lettek«; erkölcsi tekintetben hogy »menynyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző célok követésére készíti«. Ezen szempontból is kétségtelen a haladás, s »minél inkább tanulmányozzuk a történeteket s igyekszünk tiszta képet szereznünk a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól, annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság és erkölcsi tökély eszménye... nem a múltban . . . hanem a jövőben keresendő. E jövő záloga pedig a kereszténység tanainak megvalósulása.